

Tøndermarsken

– en del af nationalpark Vadehavet

Tøndermarsken er en del af det frodige og lave landskab der strækker sig fra Holland gennem Tyskland og langs det sydvestlige Jylland til Esbjerg. Marsken er skabt gennem årtusinder af havets aflejringer af fint kornet ler oven på istidens smeltevandsand. Tøndermarsken er et enestående kulturlandskab, måske det allerbedst bevarede marskområde. Her finder man stadig den traditionelle driftsform med græsning og de oprindelige diger og huse præger stadig landskabet.

Digerne – et kulturspor i landskabet

Med Vadehavet som nabo byggede beboerne allerede i 1100-tallet de første diger som beskyttelse mod oversvømmelse ved stormfloder.

Tøndermarskens ældste, endnu eksisterende dige, blev bygget i 1553 – 56 fra Højer over Rudbøl til Lægan og videre mod sydøst. Landevejen mellem Højer og Rudbøl er bygget på det gamle dige. Op gennem årene blev der bygget diger og indvundet nyt land. I 1692 blev Gammel Frederikskog inddiget i 1715 Rudbøl Kog og i 1861 blev Ny Frederikskog inddiget med Højer Havdige. Det sidste havdige der er bygget er Det Fremskudte Dige fra 1981.

Bevanding – traditionel driftsform

I de ydre kog, Rudbøl og Ny og Gl. – Frederiks Kog eksisterer bevandingssystemet stadig. I foråret og om sommeren bliver grøfterne vandfyldte ved hjælp af stemmeværker. Vandet i grøfterne giver drikkevand til kreaturerne og adskiller de enkelte fenner, så hegn er overflødig.

Vidå

Vidåen, Danmarks tredjestørste vandløb, løber gennem Tøndermarsken. Før havdigerne blev bygget, strømmede Vidåen ud i Vadehavet gennem et stort delta omkring Rudbøl. Sammen med havdigerne byggede man sluser, så det var muligt af lukke Vadehavet ude ved ekstra ordinær højvande. I forbindelse med et storstilet afvandsprojekt i 1925-30 er der overalt i Tøndermarsken bygget ådiger langs Vidå. Afvandingen gjorde det muligt at dyrke korn i store områder af Tøndermarsken.

Bachmanns Mølle

Bachmanns Mølle har op stemmet Vidå siden 1598. Med snæbelprojektet i 2009 fik fiskene for første gang i 400 år mulighed for at komme forbi Tønder og videre op til gydepladserne. Vidå er adskilt fra Mølledammen med en spunsvæg. Vidå løber i dag i et konstrueret stenstryg, så der altid er en strømførende rende til at lede fiskene.

Snæbelprojektet har til formål at fjerne spærringer og genskabe vådområder, hvor snæblens yngel opholder sig gennem foråret før den i løbet af sommeren svømmer ud i havet.

Nørresø og Hestholm Sønder Kog

Vådområdet Nørresø og Hestholm Sønder Kog er sammen med Bachmanns Mølle projektet skabt for at gendanne de nødvendige gyde – og opvækstområder for den meget sjældne fisk snæbel. Et genopretningsprojekt der også er til gavn for mange andre dyre- og plantearter.

Marsken - frodig og fuglerig

De fugtige marskenge giver grundlag for et rigt fugleliv. Vadefugle og ænder har gode ynglepladser, og der raster store flokke af fugle. Mange gæs og svaner overvintrer i området.

I rørskovene yngler mange sjældne fuglearter. Om vinteren er marsken hjemsted for mange overvintrende musvåger og fjeldvåger. Bevandingsgrøfterne i de ydre kog rummer et meget artsrig plante- og dyreliv

I de indre opdyrkede områder af marsken er betingelserne for fugle- og plantelivet dog ikke så gunstige.

I rørskovene langs Vidå kan man hvert forår og efterår se stor stæreflokke gå til ro ved solnedgang.

Naturstyrelsen Ribe Arealforvaltningen

Skovridervej 3
6510 Gram
raf@nst.dk
www.naturstyrelsen.dk

Tønder Kommune

Miljø og Natur
Rådhusstræde 2
6240 Løgumkloster
Tlf. 74 92 92 92
toender@toender.dk
www.toender.dk

På tur i TØNDERMARSKEN

I. UDGAVE DECEMBER 2011 - TRYK: LAURSEN GRAFISK, TØNDER

TØNDER KOMMUNE

Miljøministeriet
Naturstyrelsen

Til fods og på cykel i Tøndermarsk-området

1 Tur i Magrethe-Kog

En 4 km lang gå- og cyklerute som går langs indersiden af Det Fremskudte Dige frem til Saltvandssøen. Her kan der opleves store flokke af vandfugle bl.a. bramgæs, gravænder, hjeler og islandsk ryle m.m. Der er flest fugle i området ved højvande. Hvor det er et yndet højvands rasteplass. Turen er åben for færdsel i perioden 16. juni til 28. februar fra kl. 10.00 til solnedgang.

Bramgås

2 Tur i Ny Fredrikskog

En godt 6 km lang gåtur med start fra Højer havn. Udover de tusindvis af græssende får og kreaturer kan man se talrige grøfter. Grøfterne er et udstrakt be- og afvandingssystem som om sommeren giver vand til markerne og dræner dem om vinteren. Også her kan der ses store flokke af vandfugle.

3 Tur i Rudbøl Kog

En ca. 4 km lang gåtur langs landegrænsen. Ved Grænsebygningen i Rudbøl kan man se grænsestenen midt i vejen. Turen er rig på fugleliv i de fladvandede søer og man kan se de mange forskellige og ofte historiske "markled" som viser markernes ejerforhold.

Bjerremark

4 Tur i Ubjerg Kog

En 3 km lang kulturhistorisk tur som starter ved kroen Lægan. Man kommer forbi det store pumpehus ved selve Lægan som afvander store dele af Tøndermarsken. Videre kommer man til gårde bygget på værfter bl.a. Bjerremark og Ubjerg Præstegård fra 1615. Turen kan forlænges fra Møllehus til Bramsbøl, hvor der er anlagt 35 vandhuller og opstillet et fugletårn med udsigt over Bramsbøl sø.

5 Tur ad "Prinsestien"

En knap 3 km lang vandre- og cykelrute som forbinder Tønder og Møgeltønder. Fra stien er der en god udsigt over marskområdet mod syd samt den nyrestaurerede Slotfelt lade, der i dag fungerer som kultur- og oplevelsescenter bl.a. med fokus på marsken.

6 Tur ad Papegøjestien

Turen starter som en cykelsti ved Tønder by og løber syd på langs banen. Ved Barsbølvej stopper papegøjestien, men stien fortsætter som vandresti og ender ved Møllehus. Specielt vandrestien fra Brasbølvej mod Møllehus byder på et rigt fugleliv. Her ses mange ynglende vadefugle og ænder, samt store flokke af gæs og svaner som raster her under træktiden. Fuglene kan bl.a. ses fra udsigtspunkt og fugleskjul langs vandrestien.

Sangsvane

Til fods i Tøndermarsk-området

7 Tur på digekronen ved Nørresø

Fra Bachmanns Mølle, pumpestationen ved Lægan og P-plads ved Hartmannsvej er der mulighed for at gå en tur rundt om Nørresø. Fra digekronen rundt om Nørresø kan man iagttage et enestående fugleliv. Samtidig er der et fantastisk udsyn ud over det flade, åbne marsklandskab. Å-løbet midt i området er ca. 50 cm dyb og fungerer som ledevand for fiskene. Fra digerene ved Nørresø kan man fortsætte til Hestholm Sønder Kog, der også er en del af snæbelprojektet.

Nørresø

8 Tur på digekronen langs Magisterkog – Rudbøl sø

Fra p-plads ved Lægan er der en spændende tur langs Magisterkog til Rudbøl Sø. I Magisterkog er der et rigt plante- og fugleliv. Efter Genforeningen i 1920 iværksatte den danske stat en storstillet afvanding af Tøndermarsken. Som konsekvens heraf blev de nuværende høje ådiger omkring Magisterkog bygget og området fik sin nuværende udstrækning. Vandstanden i kogen er stadig tydelig påvirket af slusedriften. Hele kogen står under vand i længere perioder om vinteren. Om sommeren kan det ske et par gange at de græssende dyr må flyttes udenfor området.

9 Tur på Galgestrømsdiget

På Galgestrømsdiget er der udsigt ind over Tønder by. Diget leder vandet fra højere liggende arealer nord for Tønder uden om Tønder by til Vidåen.

SIGNATURFORKLARING

- Vandre- og cykelrute
- I Rutenr.
- Pumpestation
- A Fugletårn
- A Camping
- H Vandrehjem
- B Busstoppested
- P Parkering

